

KRÓNIKA

Beszámoló a Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulója alkalmából rendezett *Bethlen Gábor és Európa* című nemzetközi tudományos konferenciáról
(Kolozsvár, 2013. október 24–26.)

2013. október 24. és 26. között az a város adott helyet a *Bethlen Gábor és Európa* címmel megrendezett konferenciának, ahol az erdélyi rendek négyszáz évvel korábban — oszmán-tatár hadak jelenléte mellett — fejedelmükké választották Bethlen Gábort, aki elérkezettnek látta az időt arra, hogy a politikában, a diplomáciában és a kormányzásban szerzett tapasztalatait uralkodóként ajánlja Erdély szolgálatába. Immár harminchárom év telt el az utolsó nagy, nemzetközi, Bethlen Gábor uralkodásának kérdéseit vizsgáló konferencia óta, amelyre ugyancsak egy 400. évforduló adott alkalmat: 1980-ban a fejedelem 1580. november 15-ei születésére emlékezve a Magyar Tudományos Akadémia szervezésében Debrecenben gyűltek össze a tudományos szakma képviselői kutatási eredményeik közös összegzésére. Ahogy R. Várkonyi Ágnes fogalmazott: „*Nagy vesztesége az immáron historiográfiai jelentőségű konferenciának, hogy az előadások szelektíven láttak napvilágot, a rendkívül izgalmas vita érdemi ismertetése pedig elmaradt.*”¹ Ennek fényében az elmúlt több mint harminc év újabb kutatásainak az azóta jócskán megváltozott történetírói szempontok szerinti, többnapos tanácskozás keretein belül való (újra)értékelésére még nagyobb szüksége volt a tudománynak.

A Babeş-Bolyai Tudományegyetem, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének közös szervezésében rendezett háromnapos ülésen párhuzamosan két szekcióban zajlottak előadások. Hat európai ország tudományos intézményeiből érkezett több mint hatvan előadó oszthatta meg egymással kutatásai eredményeit a Fejedelemség kormányzatáról, város-, kül- és gazdaságpolitikájáról, udvari kultúrájáról, művészeti és írott örökségéről, ütköztethette azokat az eltérő véleményekkel, egészíthette ki párhuzamos kutatások során megfogalmazódott gondolatokkal. A Bethlen Gábornak méltó emléket állító konferencia nagyban segítette, hogy a történettudomány megfelelően körvonalazhassa a Bethlen-kutatás jövőbeli feladatait és ráirányítsa a tudományos érdeklődés figyelmét az eddig csupán érintőlegesen vagy egyáltalán nem vizsgált területekre. (Bethlen fejedelemmé választásának évfordulóján számtalan ülészakot rendeztek 2013-ban, a kolozsvári „monster-konferencia” ezek közül is kiemelkedve a legteljesebb képet adta a kérdéses korszakról.)

¹ R. Várkonyi Ágnes: Bethlen Gábor jelenléte Európában. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk.: Kármán Gábor – Kees Teszelszky. Bp. 2013. 9–75. 10.

Az október 24-én este tartott plenáris ülésen — a köszöntőbeszéd elhangzása után — Egyed Ákos elnökle mellett Paul Niedermaier (Nagyszében, Institutul de Cercetări Socio-Umane), R. Várkonyi Ágnes (Budapest, ELTE) és Kovács András (Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem) előadásai rajzolták fel azokat a koordinátákat, amelyek mentén a következő két nap társadalom-, gazdaság-, politika-, művelődés- és művészettörténeti szekciói is szerveződtek. Paul Niedermaier és R. Várkonyi Ágnes is szólt azokról az általános tényezőkről, amelyek a világ rendszerében a 16. században bekövetkezett változásokból fakadtak, és amely kihívásokra az új évszázadba lépő Erdélyi Fejedelemségnek is megfelelő válaszokat kellett adnia. A tizenöt éves háború és a Báthory Gábor uralkodása idején történt népességcsökkenés, a klimatikus viszonyok változása (az ún. kis jégkorszak) és a mezőgazdasági termelés ezen okokból fakadó válsága, a szövetségi háborúk korának beköszönte, a világkereskedelem születése, a nyomtatott sajtó elterjedésével érkező információrobbanás mind olyan új, a mindennapokat és a kormányzást meghatározó faktorok voltak, amelyeket egy „modern” fejedelemnek tudatosítania kellett uralkodása alapjainak megteremtésekor. R. Várkonyi Ágnes *Az európai jelenlét alternatívái* címmel megtartott előadásában figyelmeztetett arra, hogy a régi történetírói narratívával szemben Bethlen nem egyszerűen korszakos tehetség volt, hanem olyan tapasztalati anyaggal rendelkezett, amit II. Rudolf és Báthory Zsigmond udvaraiban, a török elleni harcok és diplomáciai küldetések részeseként és olvasmányai útján élte át korábbi, csaknem harminchárom éve alatt szerzett meg. Modern állama megszervezésében elméleti és gyakorlati felkészültsége nyilatkozott meg: taktikus lépéseivel fegyverezte le a centralizáció útjában álló rendeket, államszerveiben képzett hivatalnokokat alkalmazott, az azok utánpótlásául szolgáló fiatalok gyakran az udvar támogatásával végezték nyugat-európai tanulmányaikat, a fejedelem diplomatái jelen voltak Európa kisebb-nagyobb udvaraiban. Erdély „európaivá tételében” fontos része volt az építészeti és más képzőművészeti reprezentációnak. Kovács András nagyszabású előadása megmutatta, hogyan vált Bethlen uralkodása alatt a lakatlan és lakhatatlan Gyulafehérvár európai mintáival — így elsősorban kisebb német és itáliai fejedelmi udvarokkal — is versenyképes fejedelmi székhellyé.

Október 25-én már két párhuzamos szekcióban folytatódott a tudományos munka. A *Bethlen Gábor művészettörténeti és régészeti öröksége* című szekció három előadása kimondottan a fejedelemhez vagy közeli köréhez kapcsolódó művészeti és építészeti tevékenység kérdéseit vizsgálta. Az ajándékozás és öröklés nyomán három Bethlen tulajdonában is álló Vajdahunyad vára (Bethlen Gábor 1604-ben kapta Bocskaitól ezután a fejedelem öccse István és annak fia, Péter lettek a tulajdonosai.) komoly átalakításokon esett át a 17. század első felében. Minthogy a 19. századi historizáló átalakítások során nemcsak a Hunyadi-kor, hanem a későbbi idők építészetének emlékei is jelentős károkat szenvedtek, a kutatásnak komoly erőfeszítések árán sikerült csak rekonstruálni a Bethlen-kor építkezéseinek hozzájárulását a vár ma is látható képének kialakításában. (Lupescu Radu előadása, Kolozsvár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem) Emődi Tamás (Nagyvárad, Restitutor Kutató-tervező műhely) hosszú évek mun-

kájával rekonstruálta a Báthoryak által emelt ötszögű váradi erődítmény Giacomo Resti által vezetett Bethlen-kori átalakításait, és azok hatását a vár reneszánsz építészeti képére. Az erdélyi késő reneszánsz festészetéről jóformán csak néhány díszes címeres levél alapján alkothat képet a kutatás. Mikó Árpád (Budapest, MTA–BTK, Művészettörténeti Intézet) a gyulafehérvári fejedelmi udvar alkalmazásában álló „címeríró” mesterek munkájának fragmentumait tárta a hallgatóság elé, kiemelve bizonyos Pál mester tevékenységét, akinek pályája valószínűleg Báthory Zsigmond idején kezdődött, és aki még I. Rákóczi György uralkodása alatt is aktív volt.

Eközben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem központi épületének Blagatermében a történészek a Szekfű Gyula Bethlen-monográfiája óta a történetírást talán leginkább foglalkoztató kérdésekről vitatkoztak. Ha fellapozzuk a *Magyarország története tíz kötetben* sorozat — 1985-ben napvilágot látott — vonatkozó kötetében a Makkai László által Bethlen Gábor fejedelemségéről írt részt, annak legtöbb oldala a bethleni külpolitika mérlegét próbálja megvonni — a fejedelemnek a harmincéves háborúban való részvételén és diplomáciai manőverein keresztül vizsgálja Erdély jelenlétét az európai politikai szintéren. Újabb külföldi kutatások mutathatják be egyre részletesebben Bethlen diplomatáinak és követeinek tevékeny vagy statikusabb jelenlétét Európa nagy uralkodói udvaraiban, illetve külföldi diplomaták néha a követutasításokkal is szembe menő, a fejedelemtől és udvaráról alkotott személyes véleményük alapján hozott, a politikát is gyakran befolyásoló lépéseit. A reálpolitikus Bethlen Gábor mindvégig szem előtt tartotta, hogy Erdély az Oszmán Birodalom vazallusa, mindemellett törekedett arra, hogy Európa szemében az általa irányított Fejedelemségről egy lehetősége szerint önálló politikát folytató, erős hatalom képe alakuljon ki. Mindennek eredményeként a korszak francia követjelentéseinek Erdély-képében komoly változás tapasztalható, amely társainál „európaibb” képet fest a fejedelemtől és udvaráról (Hámori Nagy Zsuzsanna előadása, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem). A nyilvánosságnak szóló új, „európaias” Erdély-imázs kialakulásában a fejedelem követei mellett a diplomáciában is jártas ágenseknek, a peregrináló diákoknak, a tanulmányutakat tevő ifjaknak és kísérőiknek egyaránt fontos szerepük volt, amint arra Kovács Katalin (Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem) előadása is rámutatott. Erdély „európaiságáról” nyilatkozott Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin fényűző kassai lakodalma, mely nem nélkülözte azokat a ceremóniális elemeket, amelyek nagy európai udvarok hasonló politikai súlyt képviselő dinasztikus eseményei során jelen voltak (Violeta Barbu előadása, Bukarest, Institutul de Istorie Nicolae Iorga). A párhuzamos szekcióban ekkor már az irodalomtörténészek idézték meg a bethleni korszak Erdélyben tevékenykedő értelmiségének ikonikus alakjai közül a bethleni politikát támogatókat és a gyulafehérvári udvarban tudományos munkájukkal a Fejedelemséget az európai tudós közeg és a későbbi korok embere számára reprezentálókat, Johann Heinrich Alstedet, Patoki Füsüs Jánost, Rettegi Jánost és Bojti Veres Gáspárt.

A konferencia második napját a *Bethlen Gábor a történetírásban és a Bethlen Gábor emlékezete* címmel megtartott szekciók zárták. Míg a kortárs és ké-

sőbbi százsz történetírás elsősorban Báthory Gábor fejedelemségével összevetve „békés idősakként” emlékezik Bethlen fejedelemségére (Konrad Gündisch, München, Ludwig-Maximilians-Universität, Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas), addig a 17–18. századi katolikus és unitárius történetírás a bethleni valláspolitikai intoleranciáját hangsúlyozta (Papp Kinga, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum–Egyesület és Kovács Sándor, Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet). A másik szekció nyitóelőadása (Amadeo di Francesco, Università degli studi di Napoli L’Orientale) amellett, hogy a konferencia érdekes színfoltja volt, előkészítette Lönhárt Tamás (Kolozsvár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem) összefoglalóját, amelynek jelentős részét a két világháború közti erdélyi politikai gondolkodás Bethlen-recepciójának szentelte. A transzszilvanizmus és a szintén az anyaországtól elszakított területek művészi, értelmiségi és politikusi rétegei által arra adott, a Duna-menti összefogást hangsúlyozó válasz a korszak irodalmi és politikai nyelvében egyszerre jelent meg. Lönhárt Tamás figyelmeztetett arra is, hogy a román nacionálkommunizmus idején a Bethlen-kép leginkább nem a történelmi dokumentumok vagy forráskritika alkalmazása jegyében formálódott, hanem elemeit a kisebbségben élő magyarság saját identitásának építéséből nyerte.

A harmadik nap első ülészakát, a Bethlen Gábor udvarával foglalkozó szekciót Lengyel Tünde (Pozsony, Slovenská Akadémia Vied, Historický ústav) előadása nyitotta meg, amelyben a Habsburg-ház feltétlen hívének, a korábbi nádor, Thurzó György fiának, Imrének Bethlen táborába való átállására keresett válaszokat. Jeney-Tóth Annamária (Debrecen, Debreceni Egyetem) Bethlen Gábor udvari elitjének összetételét vizsgálta (elsősorban) a kolozsvári sáfárpolgári számadások tükrében. A fejedelem udvara csaknem negyedszáz alkalommal tartózkodott Kolozsváron, így az információgazdag számadások remek forrásként szolgálnak Bethlen főbb udvari tisztségviselőinek, és a tisztségek betöltőinek meghatározásához – segítői mind a hivataltörténeti, mind a prozopográfiai kutatásoknak.

Az udvarkutatásokban már évtizedek óta kiemelt helyen szerepel az az aldiszciplína, amely az egyes uralkodói és főúri udvarok reprezentációjának kérdéseivel azok művészeti tevékenységén, a műtárgyak gyűjtésén keresztül foglalkozik. Bethlen Gábor udvarának „értő luxusfogyasztása” arra enged következtetni, hogy az jól ismerte Európa kisebb és nagyobb uralkodói központjaiban „beszélt” reprezentációs nyelvet, egyben reflektálni tudott azokra a néha alig érzékelhető változásokra, amelyek a korszakban egyre gyorsabban, a minta átvételére sem sok időt hagyva következtek be ebben a bizonyos nyelvben. Kiss Erika (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum) előadása rámutatott arra, hogy a gyulafehérvári udvarban felhalmozott műkincsek beszerzési stratégiáiban azok reprezentációs eszköz volta játszotta a legnagyobb szerepet. Ezzel az európai udvari „magaskultúrát” mintaként vevő tezaurálási renddel a 17. században csak néhány — főleg a század második feléből származó — királyságbeli főúri udvar szisztematikus gyűjtésprogramja állítható párhuzamba. Több korabeli követjelentés is meglepődve számolt be arról, hogy a gyulafehérvári udvar még népes zenésztáborában is felvette a versenyt nyugat-európai társaival.

Bethlen saját nemzetközi imázsának alakítása okán, az „európaiság” kritériumainak szüntelenül megfelelni akarván vált a korszak legtöbb külföldi (elsősorban német és olasz) zenészt alkalmazó erdélyi uralkodójává (Király Péter előadása, Kaiserslautern).

A párhuzamos szakosztály a fejedelem és a — felső-magyarországi, partiumi és erdélyi — városok kapcsolata vizsgálatának jegyében zajlott Kenyeres István elnöklete alatt. Papp Klára (Debreceni Egyetem) előadása azt mutatta be, hogy Bethlen korának három erős öntudatú városi közösségének (Váradé, Debrecen és Kassáé) törekvései és a fejedelem szándékai mennyire voltak összehangolhatók; melyek voltak azok a problémák és nehézségek, amelyek a két fél közti kompromisszumok létrejöttét akadályozhatták. A Kassához hasonlóan átmenetileg a fejedelem birtokába került felső-magyarországi szabad királyi város, Lőcse királyhű német lakossága Bethlen-ellenes hangulatának megnyilvánulásairól több kortárs forrás is beszámolt (Szabó András Péter előadása, Budapest, MTA–BTK, Történettudományi Intézet). Az erdélyi százszok rendi jogaiknak minden eszközzel érvényt szerezni akaró, a fejedelem centralizáló törekvéseinek ellenálló magatartását Bethlen uralkodásának második évtizedében sikeresen törte meg. A fejedelem elsősorban a szászok anyagi erőforrásainak kiaknázásával vette elejét a Báthory Gábor megdöntésében is nagy szerepet játszó közösség különállást irányzó mozgalmának (Cziráki Zsuzsanna előadása, Szegedi Tudományegyetem). Rűsz–Fogarasi Enikő (Kolozsvár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem) Kolozsvár és a fejedelem kapcsolatának első fontos momentumára koncentrálna az 1613-as fejedelemválasztó országgyűlés történéseit vette górcső alá, azt is vizsgálva, hogy a városi vezetőség miként viszonyult Bethlen megválasztásához és Kolozsvár lakossága hogyan élte meg az eseményt.

A délutáni, kormánytörténeti szekció első előadásában Oborni Teréz (Budapest, MTA–BTK, Történettudományi Intézet) Bethlen Gábor fejedelemiségének első, az erdélyi államot és annak kormányzatát újjászervező időszakát ismertette. A fejedelmi hatalom alapjainak megteremtésében és Bethlen centralizációs törekvéseiben kiemelkedően fontos szerepe volt az első éveknek (1613–1616), amikor az új fejedelem az erdélyi három nemzet rendjei által támasztott, szigorú *conditio*knak megfelelően is képes volt — elsősorban azok szabadságjogainak részleges biztosításán keresztül — saját szándékainak is érvényt szerezni. Szükséges volt emellett a Báthory Gábor fejedelemsége idején erősen megrendült közrend helyreállítása és a pénzügyigazgatás rendezése, a gyulafehérvári fejedelmi udvar újból lakhatóvá tétele és az udvari és kormányzati hivatalok újjászervezése is. A keleti támadások ellen Erdélyt nemcsak a természeti határok védték, hanem az ott épített erődítmények és az ún. „vigyázók” széki intézménye. Bethlen Gábor a székelység kiváltságainak megújításával és egyes közösségeik határvédelmi szerepének visszaállításával, a várak felújításával erősítette meg Erdély keleti határvidékét (Sófalvi András előadása, Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum). Bethlen Gábor fejedelemiségét az első években felső-magyarországi mozgalmával Homonnai Drugeth György veszélyeztette. Borbély Zoltán (Eger, Eszterházy Károly Főiskola) ismertette az

1605-ben a császár prágai környezetében katolizált Homonnai Drugeth György udvari kapcsolatrendszerét és a Homonnai Drugeth család eperjesi levéltárában folytatott újabb kutatásai alapján György mozgalma megszerveződésének lépéseit és eseményeit. Harai Dénes (Párizs, École Pratique des Hautes Études) előadása nem elsősorban a fejedelmi tanács szerkezetére, összetételére (a tagok felekezeti megoszlása), hanem a fejedelmi udvar állandó mozgásából fakadó kapcsolattartási nehézségekre, illetve e nehézségek korabeli megoldásaira koncentrált. A kutatás számára ismert, a tanácstagoknak adott fejedelmi utasítások — a tanácsi jegyzőkönyvek hiányában — a tudományos kutatás fő forrásává léptek elő, amelyek a bethleni kormányzat pragmatizmusát és a külügyek (hadügy és diplomácia) központosított irányítását igazolják. Bogdándi Zsolt (Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület) a fejedelmi tábla működésére vonatkozó ismereteket foglalta össze előadásában, az igencsak szétszórt, a kutatás számára is csak részben ismert, Bethlen-kori peres anyagra támaszkodva. További forrásfeltárások és azokon alapuló kutatások tehetik lehetővé, hogy a történetírás számára világossá váljon, hogy elődeihez képest mennyiben hozott újat Bethlen fejedelemsége a bírósági gyakorlat terén. A gyulafehérvári városi jogszolgáltatás legfelső szintjén álló udvarbírói hivatal kettős feladatának (a kincstári birtokok gazdaságának irányítása, az ott élők feletti ítélkezés) gyakorlatát vizsgálta Dáné Veronika (Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület) szekciózáró előadása.

A harmadik nap délutánján megrendezett gazdaságtörténeti szekció járult hozzá ahhoz, hogy a konferencia Bethlen Gábor fejedelemségéről teljes képet nyerhessen. Minthogy a kora újkorban az állam bevételeit és kiadásait az uralkodó bevételei és kiadásai jelentették, mindig is fontos pontja a korszak (gazdaságtörténeti kutatásainak az uralkodói jövedelmek (kamarai) számadásokon keresztüli vizsgálata. A háborús időszakok általában megsokszorozták a kiadásokat, így különösen fontos volt az összes lehetséges bevételi forrás kiaknázása, újak mozgósítása. A harmincéves háború időszaka nem csak az Erdélyi Fejedelemség, de a törökkel is régóta hadban álló, s emiatt pénzügyi nehézségekkel küzdő Habsburg Monarchia számára is komoly próbatétel volt. Kenyeres István (Budapest Főváros Levéltára) a két szemben álló fél bevételeinek és katonai kiadásainak összehasonlításával szolgált új adalékokkal a fejedelem 1623-as hadjáratának történetéhez. Buza János (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) előadásában a Bethlen-kori pénzrontás külső tényezőire, elsősorban a Német-római Birodalomból származó, illetve azok mintájára vert váltópénzek erdélyi használatára hívta fel a kutatás figyelmét. Az európai méretű pénzromlási folyamatnak szabtak gátat az 1623 és 1627 közötti árszabások. Ehhez kapcsolódva született meg az 1625. évi 40. törvénycikk a Magyar Királyságban, Erdélyben pedig Bethlen Gábor négy árszabása.

Bár a tervezett hatvannyolc előadás közül nem mindegyik hangzott el a háromnapos konferencia alkalmával, az előadásoknak még így is magas száma miatt jelen összefoglaló kénytelen volt azok között válogatni. Igyekezetünk arra irányult, hogy minden szekció egy-egy előadásának bemutatásával betekintést nyújtsunk a háromnapos konferencia tudományos munkájába, felvo-

nultassuk azokat a főbb kérdéseket és problémaköröket, amelyek a tudományos szakma érdeklődésére napjainkban számot tartanak.

A konferenciával egy időben két tanulmánykötet is napvilágot látott.² A három nap alatt elhangzott előadásokból született tanulmányok szövegeit pedig várhatóan hamarosan kötet(ek) formájában ugyancsak kezébe veheti a tudományos szakma és az érdeklődő közönség. 2013 őszén Budapesten több Bethlen uralkodásával foglalkozó tudományos ülészakot rendeztek. A konferencia idején volt látogatható csupán a Bethlen Gábor által kibocsátott okleveleket felsorakoztató kamaratárlat Kolozsváron. November 12-én a Magyar Nemzeti Múzeumban nyílt meg *A kód: Bethlen 1613* címet viselő kiállítás, amely a legújabb múzeumi installációs technikákat felhasználva járja körül a nagyközönség számára a Bethlennel kapcsolatos, a történetírást napjainkban foglalkoztató kérdéseket.

Ugry Bálint

² Papp Klára – Balogh Judit (szerk.): *Bethlen Gábor képmása*. (=Speculum Historiae Debreceniensis 15.) Debrecen, 2013.; Kármán Gábor – Tszelszky, Kees (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*. Bp. 2013.